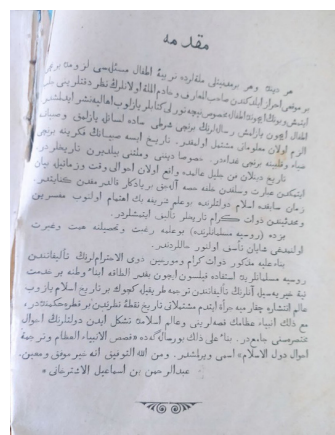

BILOLXON ABDULLAYEV,
O'zR FA Alisher Navoiy nomidagi
Davlat adabiyot muzeyi tayanch doktoranti

“QISAS UL-ANBIYO UL-AZIM” ASARINING MUXTASAR ILMIY TAVSIFI

Ushbu qissaning to'liq nomi “Qisas ul-anbiyo ul-azim va tarjumat u ahvali duvali islam” bo'lib, unda Qur'oni karimda nomlari keltirilgan nabiyy-rasullar, xususan, Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallam hamda u zot bilan bog'liq mashhur tarixiy voqealar va yirik islomiy davlatlar hamda ularning tarixda munosib iz qoldirgan hukumdorlari haqida so'z boradi. Bu toshbosma tipidagi kitob Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyida №561 inventar raqami ostida saqlanadi. Kitob muqovasi ta'mirlangan, sariq rang kartonda. Uning ostki qismiga 561 raqami yozilgan qog'oz yopishtirilgan. Asosiy matn och rang qog'ozga bosilgan. 120 sahifadan iborat. O'lchami: 15x22 sm. Muqovada qissa va nashriyot nomlari yozilgan. Kitob muqovasiga zarar etgan, shu sababdan ayrim yozuvlar o'qib bo'lmas darajaga kelgan.

Aksar litografik manbalarda bo'lgani kabi avvalgi sahifada dastlab qissa nomi katta hajmda yozilgan, undan keyin asarni ta'lif etgan shaxs, Abdurahmon bin Ismoil bin Umar Ashtarxoniyy nomi keltirilgan. Ta'lif etgan shaxs nomidan so'ng, kitobga doir huquq kitob sohibi ixtiyorida ekanligini ta'kidlovchi jumla berilgan. Shundan so'ng noshirlar nomi bitilgan (Idris Aliyev va sheriklari tijoratxonasi). Dastlabki sahifaning so'ngida kitob bosilgan bosmaxona nomi va manzili yozilgan (lito-tipografiya I.N.Xaritonova. Kazan.). Birinchi sahifaning yuqori chap burchagida Davlat adabiyot muzeyining muhri bor.

Toshbosmada har bir sahifa arab raqamlari bilan belgilangan bo'lib, raqamlar sahifaning yuqori o'ng va chap burchaklariga qo'yilgan va ular o'rtasiga asar nomi (o'ng tomoniga “Qisas ul-anbiyo ul-azim”, chap qismiga “tarjumat u ahvali duvali islam”) yozilgan. Asar nomi va sahifa raqamlari asosiy matndan ikki gorizontall chiziqli bilan ajratilgan. Sahifani raqamlash asosiy qismdan boshlanadi.

Asosiy qisimdan avval muqaddima bo'lib, unda kitobni ta'lif etishdan maqsad bayon etiladi. So'zboshi Abdulrohman bin Ismoil bin Umar Ashtarxoniyyga tegishlidir. Muqaddimada kitobni istifoda etishdan maqsad tarbiyaviy atfol, ya'ni yosh avlod tarbiyasi ekanligi ta'kidlab o'tiladi. Boshlanmada bayon etilgan fikrlardan ayon bo'ladiki, bu kitob islom tarixidan yosh bolalar uchun boshlang'ich qo'llanmadir. Mazkur toshbosma so'z boshisida bolalar tarbiyasida tarix ilmi, xususan, islom tarixining o'rni beqiyos ekanligi aytiladi. Va bu xil asrlarni, ya'ni tarbiya maqsadida chop etilgan kitoblar sodda va qisqa tarzda bitilishi kearakligiga alohida urg'u beriladi. Asarni ta'lif etishning sababi quydagicha izohlanadi: “Zamoni saboqda Islom davlatlarida bu ilmi shariy'ga bek ehtimom o'lunub, mufasssiriyn va muhaddisiyn zoti kirom tarixlar ta'lif etmishlardir.

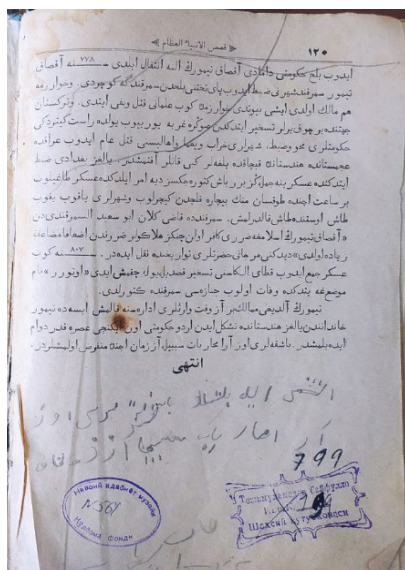
Bizda (rusiya musulmonlarida) bu ilm rag'bat va tahsilina himmat va g'ayrat ulanmadog'i shobon taassuf o'lunur hollardandir".

Asosiy voqealar to'rtinchi sahifadan Odam alayhissalom haqidagi hikoya bilan boshlanadi. Odam alayhissalom haqidagi hikoya joylashgan sahifa (4-bet) teshilgan, shu sababali ushbu hikoyaning so'nggi bir nechta so'zini o'qib bo'lmaydi. Mazkur litografik asarda Odam alayhissalomdan tashqari Shiys, Idris, Nuh, Hud, Ibrohim, Lut, Ismoil, Is'hoq, Ya'qub, Yusuf, Ayyub, Yusha', Dovud, Sulaymon, Ilyos, Alyasa', Yunus, U'zayr, Doniyol, Zakariyyo, Yahyo, Iso alayhissolatu vassalomlar haqida qissalar hamda ular bilan yuz bergan ayrim muhim voqealar keltirib o'tiladi. Qissalarga yaxshilab nazar solinsa, ularda payg'ambarlar haqida anchayin muhim ma'lumotlar keltirib o'tilganligini payqash qiyin emas. Payg'ambarlar shajarasi xronologik ketma-ketlikda keltirilgan bo'lib, bir nechta qissalardan so'ng ana shu qissalar yuzasidan "imtihon" rukni ostida bir nechta savollar berilgan. Maqsad bolalarni berilgan ma'lumotlar bo'yicha bilimlarini mustahkamlash bo'lgan. Chunki bu kitob muqaddimada ta'kidlanganidek, bolalarga muxtasar islom tarixidan saboq berish maqsadida ta'lif etilgan. Savollar quyidagi qissalardan so'ng keltirilgan: Idris, Solih, Is'hoq, Yusha' hamda Iyso alayhissalom. Savollar asosiy matndan ajralib turishi uchun kichikroq shriftda bosilgan. Yana shuni e'tiborga olish kerakki, har bir qissaning sarlavhasi naqsh bilan ziynatlangan. Qissa nomlari asosiy matndan ajralib turishi uchun kattaroq shriftda, qalinroq qilib bosilgan. Qissaning izohtalab o'rinlariga sahifaning quyi o'ng burchagiga snoskalar berib borilgan. Izohtalab o'rinlarda mumtazam izohlarning berib borilishi bu asarning qissa emas, ilmiy risola ekanligini tasdiqlaydi. Mazkur manbaning ilmiyligini dalillovchi yana bir muhim vosita shuki, asarda ilmiy uslubning barcha tamoyillariga qat'iy amal qilingan. Uslub qisqa, tushunarli, sodda, noma'lum jumlar uchramaydi. Asar matnlarida badiiylik mutlaqo yo'q. Sof ilmiy ruhda bitilgan.

Iso alayhissalom haqidagi matndan so'ng, ya'ni payg'ambarlar haqidagi qissalardan keyin uzviylik asosida (23-betdan) islomning paydo bo'lishi haqida "Dini islom zuhuri" mavzusi ostida qiymatli fikrlar beriladi. Bu fikrlar arablarning qadimdan yashash o'rni, ularning kelib chiqishi kabi muhim ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Asarni alohida ta'kidlash kerak bo'lgan jihatlaridan biri Islom tarixi va Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallam bilan bog'liq tarixiy voqeliklarni xronologik ketma-ketlik asosida izchillik bilan yoritilganidir. Islomning paydo bo'lish voqearidan so'ng, mashhur fil voqeasi, Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallamning tug'ilishlari, undan keyingi tog'lik "Bani sa'd" qabilasidan bo'lmish Halima ismli ayolga tarbiyat qilmoq uchun berib

yuborilishlari, u zoti sharifga nubuvvat berilishi, Hijrat, Badr g'azoti, Uhud g'azoti, Handaq g'azoti, Hudaybiya sulhi, Haybar fathi, Mutah muhorabasi, Makka fathi, Xozima voqeasi, Hunayn g'azoti, Hijratning to'qqizinchi sanasi, Tabuk g'azoti, Hijratning o'ninchi sanasi, Hijratning o'n birinchi sanasi kabi sarlavhalar ostida har bir musulmon kishisi bilishi kerak bo'lgan muhim voqealar sodda bolalar tushunadigan uslublarda beriladi. An'anaga muvofiq payg'ambarlar qissalarida berilgani kabi yuqorida berilgan voqealarning ba'zilaridan so'ng ham, o'rni bilan mavzularni mustahkamlash uchun bir necha savollar keltiriladi. Keltirilgan voqealarda faqatgina asosiy ma'lumotlar keltirilib, tushunilishi qiyin tushuncha va iboralarning ishlatilishidan qochilgan.

Islom tarixi va Rasululloh haqidagi voqealar bayonidan so'ng izchillikni saqlagan holatda to'rt xalifalik (Abu Bakr, Umar, Usmon, Ali roziyallohu anhumolar) davri, Umaviylar

davri, Abbosiylar davri, Tavoif mulki, Fotimiy davlati¹, Ayyubiy davlati, Saljuqiy davlati, Andalus davlati, Usmoniy davlati kabi bir qator islom davlatlari haqida muxtasar, ammo muhim ma'lumotlar bayon etiladi.

Islomiy davlatlar tarixi keltirilgandan so'ng buyuk "tatar xonlari" sarlavhasi ostida tatarlarning kelib chiqishi (108-bet) ular haqida ayrim ma'lumotlar taqdim etiladi. Ana shu ma'lumotlarga ko'ra mo'g'ullar va tatarlarning nasab-hasabi bir ekanligi aytiladi va quyidgicha ta'riflanadi: "Tatarlarning asli nasablari Yofas bin Nuh alayhissalomning zurriyasindin Alincha xondir. Alincha xonning Tatar va Mo'g'ul ismli ikki o'g'li o'lub mamlakatni ikkisina bo'lub vermish edi". Manbada tatar xonlaridan Botuxon, Berkaxon, Mangu Temurxon, O'zbekxon, Jonibekxon, Xizraxon, O'rusxon, To'xtamishxon, Temurxon, Muhammadxon, Kuchuk Ahmadxon, Shayx Ahmadxon nomlari keltirilib, ularni taxtga kelishlari haqida ma'lumotlar beriladi. Tatar xonlari davlati va undagi hukmdorlar haqidagi ma'lumotlardan keyin bu davlatning barbot bo'lish sababini "mulo-haza" qismida bayon qilinadi (118-bet). Toshbosmaning so'nggi sahifalarida "Hulakuv ila o'g'li Abqoxon", "Oqsoq Temur" haqidagi ma'lumotlar beriladi va "Intiho" jumlasini bilan asar yakunlangan.

Mazkur litografik manba bilan tanishish jarayonida shu narsa ma'lum bo'ldiki, asar Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi fondida saqlanayotgan va xalq qissasi sifatida muzey katalogiga kiritilgan² ushbu toshbosma manba aslida islom tarixidan dastlabki ta'lim beruvchi darslik ekanligi ma'lum bo'ldi.

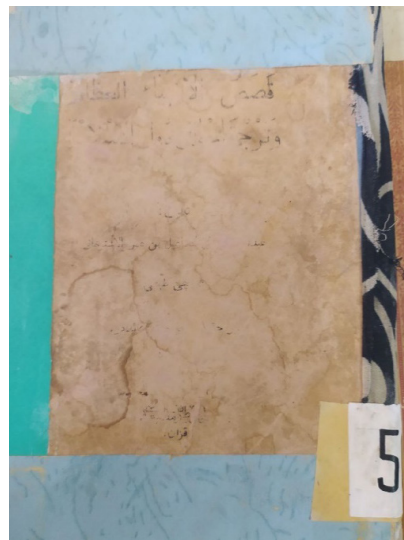
Asarni shartli ravishda 4 qismga bo'lish mumkin:

1. Payg'ambarlar haqidagi qism – unda so'nggi nabiy Rasulimiz Muhammad mustafo sollallohu alayhi vasallamgacha bo'lgan nabiy va rasullar hamda ular bilan bog'liq ayrim voqealar to'g'risida bayon qilinadi.

2. Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallam hamda Islom tarixida ro'y bergan muhim hodisotlar haqida so'z yuritiladi.

3. Xalifalik davri va undan keyingi islomiy davlatlar to'g'risida so'z yuritiladi.

4. Tatar xonlarining mashhurlari nomma-nom sanab ular haqida ma'lumotlar beriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейида сақланаётган тошбосма асарлар каталоги. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси "ФАН" нашриёти. – Тошкент. 2020.

2. "Qisas ul-anbiyo ul-azim" toshbosmasi. O'zR FA Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi qo'lyozmalar fondi, №516.

¹ Fotimiylar xalifaligi – Shimoliy Afrikadagi harbiy teokratik davlat (909-1171)

² Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyida saqlanayotgantoshbosma asarlar k a t a l o g i. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi "FAN" nashriyoti. – T. 2020